

Uitvoering van grondboringen op landgoed 'de Driesingel' bij Meulunteren.

Bron: Louis Fraanje, Jac. Gazenbeekstichting

De wildwal van de Zuidwest-Veluwe

STUDENTENARTIKEL

Tussen Meulunteren en Wageningen ligt op verschillende plekken in het veld nog een oude wildwal. In zijn glorietijd een van de belangrijkste verdedigingswerken voor het agrarische leven, maar sinds enkele decennia lijkt het een wal als zovele. Want door te weinig aandacht verkeert de wal op veel plekken in slechte staat of is zelfs verdwenen. Deze 21 kilometer lange wildwal, de langste op de Veluwe, veranderde van een steunpilaar voor de boeren in een onzichtbaar restant.

— Erik van den Berg (student Landschapsgeschiedenis Rijksuniversiteit Groningen)

> VANUIT DE BUURT EDE-VELDHUIZEN en gemeente Ede is er een initiatief gestart om verder verval van deze wildwal tegen te gaan, door hier mogelijk een monumentale status aan te verbinden. Dit heeft geresulteerd in een onderzoek van een paar maanden waarbij verschillende nieuwe verbanden zijn achterhaald. Beetje bij beetje wordt de geschiedenis van de wildwal ontrafeld en lijkt het erop dat het wild misschien niet eens de grootste bedreiging was.

Landschappelijke ligging

Voor het achterhalen van de geschiedenis van de wildwal, was het allereerst belangrijk om stil te staan waarom de wal juist op deze plek ligt en niet bijvoorbeeld vijf meter verder. Dit lijkt misschien ver gezocht, maar in het verleden gebeurde veel met een functionele reden. Helemaal bij een belangrijke onderneming als het aanleggen van zo'n lange wildwal. De topografisch militaire kaarten en 16e eeuwse manuscriptkaarten (zie topografisch kaartmateriaal) laten zien dat de wildwal voor het grootste deel op de grens lag van akker en woeste grond. Ook met bodemboringen kwam een soortgelijk beeld naar voren. Alleen in de omgeving van Lunteren en Meulunteren, waar de wal in het midden van een heidegebied lag, is dit niet het geval. Deze scheiding was niet alleen fysiek, maar had ook te maken met het vroegere eigendom. De akkers behoorden tot de buurten (vergelijkbaar met de merken in de oosten van Nederland), terwijl de nog onontgonnen gronden (de bossen en heide), met daarbij de gebruiksrechten (waaronder jacht), in het eigendom van de koning was. De koning schonk deze gronden vaak aan kloosters of

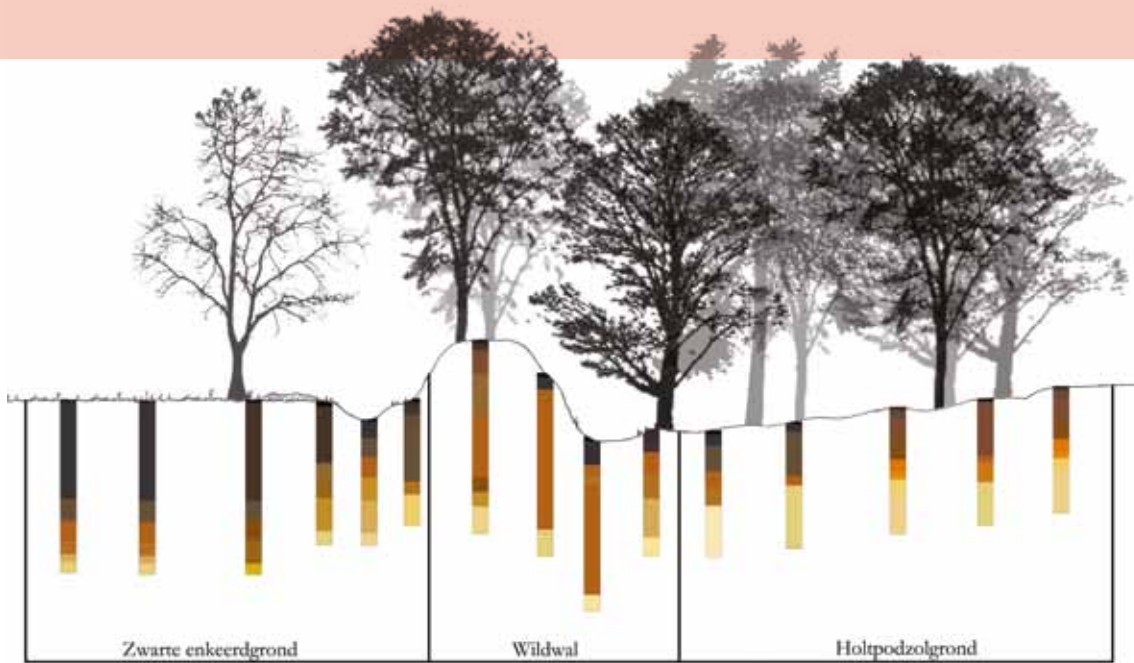
graven en hertogen. Op deze manier kwamen de gronden op de Zuidwest-Veluwe in het bezit van de graaf van Gelre en later bij de stadhouders.

Hiaten in de theorie

Een algemeen aangenomen theorie is dat de wildwal door de buurten is aangelegd als bescherming tegen de toenemende wildstand op de Veluwe. De wildpopulatie werd kunstmatig verhoogd door de adel om er voor te zorgen dat er tijdens de jachtpartijen altijd genoeg wild kon worden geschoten. De boeren mochten het wild zelf niet doden, want dat recht was alleen bestemd voor de adel (zie kader). Op deze theorie zijn echter enkele aanmerkingen te maken. Ten eerste werd er pas actief gejaagd op de Veluwe vanaf de tweede helft van de 17e eeuw tijdens de regeerperiode van stadhouder Willem II en opvolger Willem III. De oudste vermelding van de wildwal komt echter al voor op een manuscriptkaart uit 1568. Dit duidt erop dat de natuurlijke populatie grofwild al voor genoeg dreiging heeft gezorgd, zonder dat deze door de adel werd beïnvloed. Ten tweede is er de kwestie bij het noordelijke deel van de wildwal. Indien de wildwal rondom het adellijke jachtgebied zou liggen, waarom ligt hij bij Lunteren dan midden in de heide, oftewel midden in het jachtgebied? Er moet een andere reden zijn geweest voor het aanleggen van de wal, die van oorsprong niet gekoppeld is aan de adellijke jachtpartijen.

Een wrede, maar effectieve les

Dat de adel hun jachtprivilege zeer belangrijk vond, wordt wel duidelijk bij een blik in de

Figuratieve dwarsdoorsnede van de grondboring op landgoed Kernhem, waarbij de kleuren in de figuur overeenkomen met de aangetroffen kleurverschillen in de bodem. Na analyse van de bodem kwam naar voren dat het gehele gebied direct ten westen van de wildwal bestaat uit een oude akkergrond (zwarte enkeerdgrond) en direct ten oosten van de wal een oude bosgrond (holtpodzolgrond) is gelegen. De wildwal fungeert hier dus als fysieke scheiding tussen het ontgonnen boerenland en de woeste adellijke gronden. Bron: Ravenna Moritz en Erik van den Berg.

e: op de grens van adel en armoede

straffen voor stroperij. Waar dit eerst een (fikse) geldboete betrof, gingen de landheren in de 15e en begin 16e eeuw, toen de wildstand op de Veluwe relatief laag was, zonder moeite over tot meer drastische maatregelen. Zo werden bij verschillende stropers als waarschuwing de handen afgehakt en ogen uitgestoken. Karel van Gelre besloot elke stroper te bestraffen met verlies van het leven en bezit. Daarnaast mochten de boeren alleen windhonden (jachthonden) houden indien de nagels van de voorpoten waren verwijderd. Indien bij controle bleek dat dit niet het geval was, waren de handhavers gemachtigd dit ter plekke te doen met behulp van een nijptang. De bevolking dacht dus wel twee keer na voordat men wild besloot te bejagen.

De wildwal benaderd in breder perspectief Een antwoord hierop ligt in de agrarische geschiedenis van het gebied. De dorpen langs de Zuidwest-Veluwe waren zich vanaf de Late Middeleeuwen sterk aan het ontwikkelen en bij een groeiende bevolking hoorde een grotere vraag naar voedsel, waardoor de boeren baat hadden bij agrarische uitbreidingen. De mogelijkheden hiertoe waren echter beperkt, aangezien de woeste gronden allemaal werden geclaimd door de graaf van Gelre. Aan het begin van de 14e eeuw kwam hier verandering in, toen de toenmalig graaf Reinald II in grote financiële nood verkeerde. Hij besloot veel van zijn woeste gronden te verkopen, met daarbij een jaarlijkse belasting, de zogenaamde tyns. De tynsrekeningen die bewaard zijn gebleven, laten zien dat vrijwel alle buurten tussen Meulunteren en Wageningen in de 14e eeuw woeste gronden hebben aangekocht. Over de gehele

Veluwe is in deze periode circa 20.000 hectare grond uitgegeven.

Vooraf in aaneengesloten heidegebieden heeft deze uitgifte tot problemen kunnen leiden. De graaf moest immers goed duidelijk hebben welke gronden hij in tyns had uitgegeven, en welke nog in zijn bezit waren. Helemaal wanneer de heideterreinen niet meteen werden ontgonnen, maar eerst werden gebruikt om bijvoorbeeld plaggen te verzamelen voor de potstalbemesting, waren de verschillende gebieden in het veld niet van elkaar te onderscheiden. Om onenigheid te voorkomen, moesten de boeren hun grond bevreden, oftewel omheinen. Vermoedelijk heeft dit geleid tot de aanleg van een wallichaam, dat naast het bieden van een duidelijk grens, tevens bescherming bood tegen wildschade. Dit type wal wordt een akkerwal genoemd.

Dit zou een goede verklaring kunnen zijn voor de aanwezigheid van de wildwal in de heide bij Lunteren. De boeren zouden dan deze wal hebben aangelegd nadat zij de grond van de graaf hadden gekocht, maar zijn vervolgens niet tot ontginning overgegaan. De bodem onder de akkers was namelijk niet erg vruchtbaar, waardoor de boeren plaggenbemesting (een mengsel van heideplaggen en dierlijke mest) toepaste om de akkers vruchtbaarder te maken. Voor deze aanpak was aanzienlijk veel heide nodig, zodat de boeren bij Lunteren hun aangekochte heidegrond om die reden in stand hielden.

In de meer zuidelijk gelegen dorpen speelde dit probleem een minder grote rol en konden de aangekochte gronden wel ontgonnen worden. Vanuit deze zienswijze is de wildwal van oorsprong een zogenaamde akkerwal, die men

in Gelderland, Overijssel en Drenthe veel vaker tegenkomt.

De rol van de jacht

Dan rest de vraag hoe deze wal een wildwal is geworden? Dit kan simpelweg een naamsverandering zijn in plaats van een fysieke verandering. Wanneer beide waltypen met elkaar worden vergeleken, is er qua opbouw en functie nauwelijks verschil. In de archieven en op manuscriptkaarten worden akkerwallen vaak als vrede of vredeinge aangeduid. De oudste vermeldingen van de wildwal betreffen een wiltvrede of wiltgraeff. De toevoeging van wilt kan worden verklaard doordat de Veluwe van oudsher al een hoge wildstand heeft gehad, veel hoger dan andere gebieden in het oosten van het land. Hierdoor zal de dreiging van het wild ook veel nadrukkelijker aanwezig zijn geweest en heeft men sneller deze naam aan de wal verbonden. Het is bekend dat Willem III de wildstand op de Veluwe kunstmatig verhoogde, wat een overpopulatie als gevolg had en het wild sneller de akkers bezocht voor voedsel. Hoewel de jacht geen directe aanleiding is geweest voor de aanleg van de wildwal, heeft het wel een grote rol gespeeld in de geschiedenis ervan. In de resolutieboeken (vergelijkbaar met de oostelijke markeboeken) van de buurten Lunteren, Doesburg, Manen, Ede-Veldhuizen en Bennekom komen problemen rondom de wildwal veelvuldig aan bod. Wanneer de data van de klachten aan het eind van de 17e eeuw wordt vergeleken met de jachtpartijen van Willem III, is er een verband zichtbaar. Aangezien Willem III meer grofwild importeerde dan hij uiteindelijk bejaagde, bleef de wildstand toenemen,

wat weer voor meer schade en bijbehorende klachten bij de buurten zorgde.

De wal nader bekeken

Als we de buurten mogen geloven, was de adellijke jacht daarmee de oorzaak van de schade aan de gewassen. Maar was dit ook echt het geval? Natuurlijk heeft het verhogen van de wildstand ongetwijfeld tot meer schade geleid, maar de wildwal was qua opbouw een onneembare hindernis voor het wild. In de resolutieboeken van 1772 is namelijk een bestek van de wildwal bewaard gebleven, dat inzicht geeft in de structuur van de wal. De verdediging bestond uit een wallichaam, met aan de wildzijde een brede greppel van 3 Rhijnlandse voet diep. Het vrijgekomen zand werd gebruikt om de wal op te hogen, waarmee deze tevens 3 voet hoog werd en het totale hoogteverschil op 6 voet uitkomt. Omgerekend betekent dit een hoogteverschil van 1,88 meter. Hoewel er geen maatvoering is voor de breedte van de greppel, is bekend dat de breedte van de wal op 7 voet (circa 2,20 meter) uitkwam. Omdat het zand afkomstig was uit de greppel en de diepte gelijk was, is het aannemelijk dat de greppel oorspronkelijk tevens een soortgelijke breedte heeft gehad. Op meerdere plekken langs de wildwal is tijdens een booronderzoek

naar voren gekomen dat ook aan de agrarische kant van de wildwal een greppel aanwezig was. Vermoedelijk was deze greppel puur gegraven om nog meer zand te verkrijgen om de wal op te hogen. Daarnaast heeft er waarschijnlijk begroeiing op de wildwal gestaan die het wild verder belemmerde. Zowel voor zwijnen (te hoog en steil om te beklimmen) als voor herten (te breed om te springen) moest de wal hiermee een uitstekende kering bieden, ongeacht de wildstand.

Verval van de wildwal: gemakzucht troef

Waar komen dan al die klachten vandaan? De echte problemen lagen niet bij de jacht en de wildstand, maar bij de buurten zelf. Elke nalatigheid kon grote schade tot gevolg hebben, aangezien het wild dan vrije toegang tot de akkers had. Het lijkt vanzelfsprekend dat men de wildwal daardoor in continue goede staat probeerde te houden. In de resolutieboeken lijkt dit streven gedeeld te worden. Met name in het laatste kwart van de 17e eeuw komt namelijk bij elke buurtspraak het verzoek naar voren om de wildwal in goede staat te houden. Dit zegt echter ook iets over de mentaliteit van de bevolking. Indien iets vanzelfsprekend is, wat het onderhoud van dit belangrijke object is, hoeft

het niet steeds herhaald te worden. Blijkbaar was het dus noodzakelijk om de wildwal steeds onder de aandacht te houden.

Maar ook al werd de wal niet steeds goed onderhouden, een aarden wal vervalt niet zomaar. Toch bleek dit een heikel en terugkomend punt. Zoverre zelfs, dat de buurtmeesters besloten om boetes in te voeren. Dit biedt tevens een kijkje in de redenen van verval. Naast gebrekkig onderhoud, komen hier oorzaken naar voren als het weiden van schapen en het beklimmen van de wal, maar ook het niet sluiten van de hekken. Een treffend voorbeeld komt vanuit de buurtspraak van Bennekom in 1687, waarbij een van de boeren vindt dat hij een te groot deel van de wal moet onderhouden en hij het nut er niet van inziet, omdat er geen overlast van wild was. De dreiging van het wild was inderdaad een periodiek verschijnsel en het lijkt erop dat de bevolking al snel gemakzuchtiger met de wal omgingen in tijden van 'kalmte'. Waarom zou men kostbare tijd en geld in een verdedigingswerk steken, als er geen dreiging is? Schade die ontstond doordat men schapen op de wal liet lopen of zelf de wal beklom als binnendoorweg, werden hierdoor niet meteen gerepareerd. Dit kon in relatief korte tijd voor een snelle verval zorgen, waarmee het wild bij een volgend bezoek op vele plekken de wal kon passeren en de akkers binnendringen. Pas toen men in 1771-72 in verschillende buurten overging tot de aanleg van een geheel nieuwe wildwal en strakere regelingen over het onderhoud, begonnen de klachten af te nemen.

Het einde nabij

Toen stadhouder Willem V vervolgens in 1783 de boeren het recht gaf om het wild te schieten, betekende dit tevens het einde van de overlast van het wild en werd de wildkerende functie van de wal van minder groot belang. De wildwal fungeerde echter nog wel als belangrijke grensafbakening en als geschikte plek voor het telen van eikenhakhout in de 19e eeuw. Vooral voor particulieren kon dit een extra zakcentje opleveren, doordat de bast een veel gevraagd product was in de leerlooierij. Nadat de chemische middelen hun intrede hadden gemaakt en er tevens efficiëntere grensafbakeningen zoals prikkeldraad werden toegepast, raakte de wildwal zijn gehele functie kwijt en bleef het als relict in het landschap achter. <

Voor meer informatie over mijn onderzoek, of het (digitaal) aanschaffen van het rapport, kunt u per mail contact opnemen met:

Erik van den Berg, erikvdberg8@hotmail.com.

Op de topografisch militaire kaart van omstreeks 1850 is de wildwal nog duidelijk te zien ten oosten van de dorpen Meulunteren, Lunteren en ten noorden van Doesburg. De wildwal is met een dikke zwarte lijn gearceerd.

Bron: Topografisch Militaire kaart 1854